

Wprowadzenie

Podstawowym celem przygotowania i wydania rocznika pod tytułem „Studia z Geografii Politycznej i Historycznej” było przybliżenie czytelnikom pasjonującej, choć ciągle jeszcze zbyt mało znanej, problematyki obu dyscyplin geograficznych. O intrygującym obliczu geografii politycznej, które z powodzeniem można przypisać również jej historycznej odpowiedniczce, niech świadczy określenie Harrisona Churcha, który nazwał ją „mądrym”, choć „kapryśnym dzieckiem rodziny geograficznej”. Te dość prowokujące na pozór cechy wynikają z pogranicznego usytuowania obu dyscyplin między różnymi naukami. Sięgając istoty obu geografii, należy zauważyć bowiem, że odwołują się one z jednej strony do „wymiernych faktów przyrodniczych”, z drugiej natomiast – mniej lub bardziej dynamicznych zjawisk i procesów polityczno-historycznych, które, jako niepowtarzalne, nie podlegają eksperymentom, tudzież wielokrotnym obserwacjom. W obu dyscyplinach również nie tak łatwo jest uciec od pewnej dozy subiektywizmu przy interpretacji zjawisk przestrzennych. Zwłaszcza na polu geografii politycznej, nauce nastawionej głównie na badanie współczesności, pewna ilość emocji może np. towarzyszyć badaczowi stojącemu wobec problemu dyskryminowanych mniejszości narodowych lub religijnych.

Przyczyn wspomnianego postrzegania obu geografii – jako nauk o znaczącym ładunku poznawczym, ale nie dość precyzyjnie zdefiniowanej tożsamości – należy doszukiwać się także w ich burzliwych, a przy tym niejednoznacznych, jeśli idzie o początek, życiorysach. Dzieje obu geografii są bowiem historią wzlotów i upadków, zależnych bardzo ściśle od rozkwitu i zaniku inspirujących te dyscypliny idei społeczno-politycznych. Poza posiadaniem wartości stymulujących, decydujących o charakterze i dynamice podejmowanych badań, idee te stanowiły niejednokrotnie znaczącą barierę, gdyż poprzez wpływ na systemy polityczne państw ograniczały możliwość podjęcia wielu inicjatyw naukowych, bardzo pożądaných z geograficznego i historycznego punktu widzenia. Zwłaszcza w okresie powojennym, pozostające pod wpływem radykalnych koncepcji polityczno-gospodarczych państwa Europy Środkowo-Wschodniej dławiły myśli i starania geografów, próbujących z przedstawicielami innych nauk wnieść wkład do poznania przestrzeni geograficznej i zachodzących w niej procesów społeczno-kulturowych. Dlatego wraz z upadkiem niedemokratycznych ustrojów tej części Europy podjęto intensywne badania w celu nadrobienia narosłych

przez lata zaległości, a przed reprezentantami obu dyscyplin otworzyły się nowe, nieograniczone możliwości badawcze. Na gruncie polskim zaowocowało to znaczącym dorobkiem naukowym obu geografii oraz regularną wymianą myśli m.in. w ramach odbywających się od początku lat 90. XX w. międzynarodowych konferencji z geografii politycznej (International 'Lodz' Political Geography Conference). W zamierzeniu autorów cykliczny charakter, nawiązujący do chlubnych tradycji polskiej myśli geograficznej i historycznej ostatnich dwudziestu lat, ma mieć również niniejsze czasopismo.

Tytuł publikacji „Studia z Geografii Politycznej i Historycznej” informuje wyraźnie, w ramach jakich dyscyplin będą prowadzone zasadnicze rozważania. Tak sformułowany nie oznacza jednak, że w „Studiach” nie będzie prezentowany punkt widzenia przedstawicieli innych nauk (humanistycznych, społecznych, przyrodniczych), tym bardziej, że – jak podkreślono – obie dyscypliny funkcjonują na pograniczu nauk. Próba bardziej wszechstronnego spojrzenia na problemy omawiane w kolejnych zeszytach może dokonać się tylko w ramach interdyscyplinarnego działania. Zakładamy, że większość zeszytów będzie profilowana. Podejmowana problematyka zostanie sformułowana w przyjętym dla danego numeru podtytule. Poszczególne tomy czasopisma mają podobną strukturę wewnętrzną, którą tworzą następujące części: artykuły, recenzje, informacje naukowe.

Na tematykę pierwszego tomu składają się zagadnienia granic politycznych, mniejszości narodowych i religijnych oraz dziedzictwa kulturowego. Z jednej strony należą one do ważniejszych, a przy tym tradycyjnych pól badawczych zarówno geografii politycznej, jak i historycznej, z drugiej natomiast – znajdują się w centrum zainteresowań naukowych Katedry Geografii Politycznej i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Łódzkiego, jednostki patronującej całemu przedsięwzięciu. Zgodnie z założeniem te trzy zasadnicze obszary problemowe (granice, mniejszości i dziedzictwo) tworzą dość spójną merytorycznie całość, którą zapewniają podjęte we wszystkich artykułach zagadnienia narodowościowe i religijne. Poza mniejszościami, dla których dany naród lub religia stanowią podstawę odniesienia, pojawiają się one w rozważaniach poświęconych podziałom terytorialnym (dawnym i współczesnym) i reliktom kultury materialnej. Przyjęto, że na początku tomu będą zamieszczone artykuły o charakterze bardziej teoretycznym, w dalszej części – empirycznym. Taka kolejność opracowań tekstowych wydaje się najbardziej logiczna i zrozumiała dla czytelnika.

Tom otwiera artykuł Andrzeja Rykały pt. *Dlaczego razem? Uwagi o relacjach między geograficzno-historyczną i geograficzno-polityczną perspektywą metodologiczną i poznawczą*. Autor poddaje w nim analizie relacje między obiema tytułowymi dyscyplinami, odwołując się do ich genezy, kierunków rozwojowych, treści, zakresu oraz miejsca w systemie nauk. Próbuje też udzielić

odpowiedzi na zawarte w tytule pytanie, która jest zarazem wyjaśnieniem motywacji i przesłanek stojących za niniejszą inicjatywą wydawniczą. W kolejnym artykule, zatytułowanym *Koncepcje geopolityczne Iwana Dusińskiego*, Piotr Eberhardt przedstawia dokonania twórcze rosyjskiego myśliciela przełomu XIX i XX w., rozprawiając się w sposób krytyczny z jedną z głośniejszych utopii geopolitycznych tamtych czasów, która polegała na utworzeniu imperium słowiańskiego pod patronatem Rosji. W warstwie metodologicznej artykuł sytuuje się na pograniczu geografii politycznej i geopolityki (nauki podejmującej próby zastosowania „zasad geograficznych” w polityce), przypominając nam pośrednio o bliskich w przeszłości związkach między obiema dyscyplinami. Do granic, choć rozpatrywanych nie z punktu widzenia projektu geopolitycznego, lecz realnych, odwołuje się artykuł Gideona Bigera pt. *The boundaries of the Middle East – past, present and future*. Autor dokonuje syntezy granic politycznych na Bliskim Wschodzie; dzieli je na cztery, w zależności od lokalizacji, kategorie, z których niektóre stanowią jeszcze dziedzictwo podziałów administracyjno-terytorialnych dawnego Imperium Osmańskiego. W odniesieniu do szerszego zasięgu przestrzennego podejmuje swoje rozważania Roman Szul – autor kolejnego artykułu, w którym przedstawia *Kwestię językową w dziejach. Zarys problematyki*. Celem tego opracowania nie było przeglądowe ujęcie rozwoju języków w dziejach ludzkości, lecz zarysowanie najważniejszych tendencji wynikających ze współistnienia i konkurowania języków na wybranych obszarach w różnych okresach historycznych wraz z identyfikacją wewnętrznych cech języka (języków). Poprzez ujęcie teoretyczne, choć z wyraźnie zarysowaną warstwą metodologiczną, do wymienionych artykułów nawiązuje kolejny, autorstwa Marka Sobczyńskiego, pod tytułem *Interakcja „badacz–podmiot badania” w studiach nad mniejszościami w Polsce*. Autor podsumował w nim stan badań nad mniejszościami (narodowymi, etnicznymi i religijnymi) w Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem dorobku w tym zakresie geografii politycznej. Osią przewodnią swoich rozważań uczynił kwestię barier (zidentyfikowanych przez niego jako: endogeniczne i egzogeniczne), jakie napotykał badacz grup mniejszościowych w kraju, będącym w okresie tzw. transformacji ustrojowej.

Teoretyczno-metodologiczne studium M. Sobczyńskiego stanowi zarazem wprowadzenie do kolejnych artykułów, w których problematykę mniejszości narodowych i wyznaniowych oraz ich wpływu na kształtowanie krajobrazu społeczno-kulturowego i relacje między państwami podjęto w ujęciu empirycznym. Choć w pierwszym z tej serii artykułów, autorstwa Mariusza Kowalskiego, mniejszości narodowościowe lub wyznaniowe nie są przedmiotem rozważań *sensu stricto*, to podjęty w niej aspekt wielokulturowości dawnej i współczesnej Polski ma wyraźne odniesienie do tych grup. W opracowaniu *Wielkie posiadłości ziemskie w Rzeczypospolitej Obojga Narodów i ich wpływ*

na dzisiejsze środowisko antropogeniczne autor analizuje rzadko podejmowane w literaturze naukowej, zwłaszcza geograficznej, zagadnienie decentralizacji polegającej na istnieniu w dawnej Rzeczypospolitej autonomicznych dóbr ziemskich, znajdujących się w posiadaniu przedstawicieli uprzywilejowanych stanów (głównie szlachty). Kowalski na podstawie wybranych przykładów pokazuje, że ukształtowana wtedy struktura polityczno-terytorialna wykazała dużą stabilność, determinującą przestrzeń polityczno-kulturową i gospodarczą nie tylko Polski Ludowej, ale i współczesnej. Do narodowościowego dziedzictwa przestrzeni I i II Rzeczypospolitej, choć poddanego interpretacji ze współczesnej perspektywy geograficzno-politycznej, nawiązuje kolejny artykuł pt. *Stosunki międzypaństwowe Polski z Ukrainą, Białorusią i Litwą po 1990 roku w kontekście sytuacji mniejszości narodowych*. Jego Autor – Marek Barwiński – wykorzystał do analizy problemu badawczego koncepcję „potrójnej zależności relacyjnej” R. Brubakera, zgodnie z którą stosunki narodowościowe rzadko ograniczają się wyłącznie do relacji większości z mniejszością, natomiast bardzo często w ich kształtowaniu uczestniczą zagraniczne ojczyzny mniejszości narodowych. Refleksji poddał również „zasadę wzajemności” obecną w dwustronnych relacjach między państwami, którą, za L. Nijakowskim, ujął w dwóch wersjach: „starotestamentowej”, uzależniającej poziom praw wobec danej mniejszości według zasady, że „waszym ludziom” będzie u nas tak źle (będą mieli tak mało praw) jak „naszym” u was, oraz w wersji „nowotestamentowej” – „popatrzcie, jak u nas mają dobrze”.

W tok rozważań nad wielokulturową spuścizną ziem polskich – na przykładzie jednego miasta i jednego, choć wielce niejednorodnego ze względu na liczne odłamy, wyznania – wpisuje się artykuł Mariusza Kuleszy zatytułowany *Ze studiów nad rolą protestantów w kształtowaniu krajobrazu kulturowego Łodzi*. Autor dowodzi na podstawie bogatego materiału faktograficznego, że w kształtującej się pod wpływem dynamicznie rozwijającego się przemysłu (głównie włókienniczego) narodowościowo-religijnej mozaice Łodzi, znaczący udział liczebny mieli ewangelicy, głównie niemieckiego pochodzenia. Przełożył się on, „z nawiązką”, na wkład w rozwój społeczno-gospodarczy miasta i uformowanie jego krajobrazu kulturowego – specyficznego, różniącego je od innych ośrodków w Polsce. Tematycznie do artykułu M. Kuleszy, choć w odniesieniu do jednej wspólnoty protestanckiej, mniejszego miasta i okresu po drugiej wojnie światowej, nawiązuje opracowanie Anny Klimek pt. *Aktywność społeczna oraz relikty dziedzictwa materialnego ewangelików augsburskich w Pabianicach*. Autorka na podstawie danych pozyskanych metodą wywiadu socjologicznego oraz materiału źródłowego zgromadzonego w toku badań terenowych przedstawiła charakter aktywności niedużej – w porównaniu z okresem przedwojennym – grupy wiernych Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Pabia-

nicach, głównie w zakresie oświaty i kultury, a także dokonała inwentaryzacji nielicznych relikwów materialnej kultury ewangelików w przestrzeni miasta. O rozwoju terytorialnym Łodzi w kontekście różnicowania się jej struktury narodowościowo-religijnej traktuje z kolei artykuł Anny Wiercińskiej – *Cmentarze łódzkie na tle rozwoju ludnościowego i przestrzennego miasta*. Ten układ relacji jest jednak tłem dla zasadniczego obiektu analizy, jakim są – zgodnie z tytułem – łódzkie cmentarze: ich geneza, charakter wyznaniowy, lokalizacja i stan własności. Gros rozważań poświęcono zapomnianym i najczęściej zaniedbanym ewangelickim nekropoliom, których identyfikacja i inwentaryzacja stanowi ważny, aplikacyjny wkład Autorki w poznanie dziedzictwa wielokulturowej Łodzi.

Część, na którą składają się recenzowane artykuły, zamykają dwa opracowania poświęcone kwestiom narodowościowym i religijnym na kontynencie amerykańskim. *Przestrzenne zróżnicowanie procesów asymilacji Polonii w Nowym Jorku* i *Rozwój Kościołów protestanckich w Ameryce Łacińskiej* to tytuły artykułów powstałych na podstawie szczegółowych materiałów źródłowych, zebranych w dużym stopniu podczas badań terenowych. Autorka pierwszego z nich – Agnieszka Tomalka – dokonała analizy czynników decydujących o tempie wspomnianego procesu asymilacji. Do najważniejszych zaliczyła: okres formowania się pierwszych grup imigrantów z ziem polskich, rozmieszczenie skupisk polonijnych i ich wielkość, naturalizację, używanie języka polskiego w codziennych kontaktach, działalność instytucji i organizacji polonijnych oraz kultywowanie polskich tradycji. Drugi z artykułów, autorstwa Zofii Kozłowskiej-Sochy, równie ambitny ze względu na zastosowane metody pozyskiwania danych (badania terenowe i analiza przetworzonego materiału źródłowego w postaci literatury iberojęzycznej), szczegółowo naświetla genezę protestantyzmu w Ameryce Południowej i charakter jego dynamiki rozwojowej. Autorka nie ogranicza się tylko do analizy historycznej zebranego materiału faktograficznego, ale na jego podstawie stawia prognozę dotyczącą sytuacji wspólnot protestanckich na kontynencie zdominowanym przez rzymskich katolików. Zakłada, zdając sobie sprawę z ryzykowności przewidywań, że choć w Ameryce nie pojawi się indyferentyzm religijny na podobieństwo Europy, to protestantyzm wzmocni się na terenach już zajętych, na których „fala wzrostowa wygląda stabilnie”.

Na łamach czasopisma nie próbujemy rozstrzygać – co mogłoby na przykład nastąpić poprzez nadanie czasopismu określonej struktury formalnej w postaci podziału na części odpowiadające geografii politycznej i geografii historycznej – czy dany temat realizowany jest w ramach jednej, czy drugiej dyscypliny. Metodologiczną interpretację tego problemu zostawiamy zainteresowanym czytelnikom. Podobnie zresztą, jak nie próbujemy na tych łamach wyznaczać granic

między polem badawczym należącym do geografii politycznej i geografii historycznej. Problematyka poruszana przez tę pierwszą, zwłaszcza gdy dotyczy interpretacji zjawisk współczesnych w ich kontekście historycznym, wchodzi przecież również (jako jedno z pól badawczych) w zakres badań geografii historycznej, może z tą różnicą, że w przypadku jej historycznej odpowiedniczki „punkt ciężkości” w większym stopniu przesunięty jest na przeszłość.

Problemy badawcze rozdzielone przez obie dyscypliny scalił podtytuł czasopisma, nadając całemu przedsięwzięciu charakter interdyscyplinarny. Połączenie poprzez tematykę nie oznacza automatycznie powiązania wynikającego z podejścia metodologicznego oraz zastosowanego aparatu naukowego. Artykuły podejmujące poszczególne zagadnienia powstały na podstawie metod charakterystycznych dla jednej, dwu lub więcej dyscyplin, przy czym niemal każdy z nich posiada właściwości podejścia interdyscyplinarnego.

„Studia z Geografii Politycznej i Historycznej” są kierowane do szerokiego grona odbiorców: pracowników nauki, praktyków odpowiedzialnych za realizację polityki społeczno-gospodarczej na różnych szczeblach (lokalnym, regionalnym, krajowym), studentów geografii, historii, socjologii, nauk politycznych oraz pozostałych osób zainteresowanych problematyką geograficzno-historyczną.

Zakładamy, że przedstawione w tej pracy artykuły posłużą również do realizacji celów dydaktycznych. Wykłady prowadzone w ramach specjalizacji „Geografia polityczna, historyczna i studia regionalne” cieszą się bowiem uznaniem nie tylko studentów Wydziału Nauk Geograficznych UŁ. Wyrażając nadzieję, że, poza wartością naukową, publikacja pełni funkcję dydaktyczną inspirującą do samodzielnych studiów wszystkich zainteresowanych problematyką geografii politycznej i historycznej (lub na odwrót), zachęcamy do lektury tekstów zamieszczonych w prezentowanym tomie.

Andrzej Rykała